

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk Historycznych
Instytut Historii i Archiwistyki

Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1956-1989.

Organizacja, funkcjonowanie, zasób.

mgr Rafał Openkowski

Celem mojego opracowania jest próba przedstawienia działalności archiwów w ZHP w latach 1956–1989 oraz ukazanie jak ważną rolę pełniły w ruchu harcerskim. W niniejszej pracy za szczególnie ważne uznałem także omówienie procesu aktotwórczego oraz charakterystykę funkcjonowania kancelarii i archiwów od początku istnienia ZHP, w tym także ruchu skautowego i harcerskiego. Mówiąc o kancelarii harcerskiej a głównie o punkcie kancelaryjnym, należałoby używać także określenia sekretariat lub biuro, ponieważ ich funkcja w ZHP była tożsama, a występowanie jednej z nich wynikało z funkcjonującej w danym okresie struktury organizacyjnej. Całościowe przedstawienie obrazu kształtowania się harcerskiej biurowości oraz archiwum ma ogromne znaczenie, ponieważ dzięki temu można odpowiedzieć, chociażby na pytanie, czy system kancelaryjny w ZHP po 1956 r. wzorowano na tym z okresu międzywojennego? Utworzenie ZHP po Zjeździe Łódzkim w grudniu 1956 r. cały czas jest przedmiotem sporów historyków harcerstwa. Część z nich stoi na stanowisku, że powstała wówczas całkowicie nowa organizacja. Inni uważają, że istniała ciągłość prawna, stąd też zasadne jest mówienie o odbudowie, czy też reaktywacji ZHP. W swojej pracy nie roztrząsam tego dyskursu, dlatego też używane przeze mnie określenia: powstanie, powołanie, odbudowa mają charakter równoważny. W tym zakresie nadrzędnym celem pracy było wyłącznie pokazanie różnic i podobieństw pomiędzy funkcjonującymi kancelariami i archiwami. Ponadto w niniejszej pracy staram się ukazać, z jakimi problemami mierzone się w poszczególnych okresach dziejów ZHP. W tym względzie ważne wydawałoby się także ustalenie, jakie miejsce kancelaria i archiwum posiadały w strukturze organizacyjnej ZHP. Nie bez znaczenia było także wskazanie osób, które bezpośrednio przyczyniły się do ich powstania, jak również będące z nimi zawodowo lub społecznie związanymi. Kompleksowe ujęcie całej problematyki wymagało przeanalizowania wielu dokumentów napisanych zarówno odręcznie, jak i oficjalnie wytworzonych w formie maszynopisowej czy też drukowanej. Uzupełnieniem tego procesu

było poddanie każdego z przytoczonych dokumentów krytyce źródłowej. Ponadto w niniejszej pracy wielokrotnie zastosowałem porównania wobec informacji pochodzących z analizowanej dokumentacji. Wykorzystanie jej było istotne, ponieważ treść wielu dokumentów wzajemnie się wykluczała. Mając na względzie rzetelność prowadzonych badań naukowych, poszukiwałem kolejnych źródeł, które bezsprzecznie potwierdzałyby zaistniały fakt historyczny. Należy podkreślić także, że częstym zabiegiem w ZHP było stosowanie skrótów, uogólnień np. w nazewnictwie komórek organizacyjnych, co wielokrotnie przysparzało komplikacji dla pełnego zrozumienia treści dokumentu. Nieoceniona była również osobista wiedza i doświadczenie zdobyte w ramach działalności w ZHP.

Opisując znajdujące się w pracy zagadnienia, wykorzystałem liczne opracowania i dokumenty źródłowe z harcerskich oraz państwowych archiwów. Zasadniczą grupę materiałów stanowiły rozkazy, uchwały, dokumentacja organizacyjna, znajdujące się w Archiwum Akt Nowych oraz w Muzeum Harcerstwa w Warszawie. W pracy położyłem szczególny nacisk na wykorzystanie źródeł aniżeli opracowań, ponieważ w toku analizy źródłowej wielokrotnie zauważyłem przekłamania stosowane przez autorów i niezgodność z faktami historycznymi. Z zasobu AAN w Warszawie korzystałem przede wszystkim z Zespołu nr 76 „Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego” 1913–1939. Dokumenty znajdujące się w tym zespole posłużyły zarówno do opisu funkcjonowania kancelarii i archiwum w okresie międzywojennym, jak i do charakterystyki budowy ówczesnej struktury organizacyjnej w ZHP. Najważniejsze jednostki archiwalne z punktu widzenia problematyki niniejszej pracy dotyczyły działalności Centralnego Archiwum Harcerskiego, oraz Harcerskiego Archiwum Filmowego w latach 30. XX w. Nieocenionymi źródłami informacji okazały się także sprawozdania z działalności Naczelnej Rady Harcerskiej. Z zasobu archiwum zakładowego AAN korzystałem także z jednostki archiwalnej odnoszącej się do okresu peerelowskiego, a mianowicie z teczki nadzoru archiwalnego. Zgodnie z obowiązującym Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego, z późn. zm. archiwum GK ZHP do 1983 r. objęte było nadzorem archiwalnym. W przypadku wspomnianego wyżej archiwum obowiązki te wypełniało AAN. W jednostce tej znajdowały się istotne informacje dotyczące funkcjonowania archiwum centralnego jak i wykorzystywanych przepisów kancelaryjno-archiwalnych w latach 1956–1989. Omawiając początki ZHP i wytwarzane w tamtym okresie dokumenty pomocne okazały się materiały znajdujące się w spuściźnie Tadeusza Strumiłły przechowywanej w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Ze względu na ograniczony dostęp do archiwów chorągwiowych w ZHP jednym z podstawowych źródeł

informacji dotyczącym ich funkcjonowania była dokumentacja z nadzoru archiwalnego z lat 1956–1983 prowadzonego wobec poszczególnych chorągwi, a znajdująca się zasobach lokalnych archiwów państwowych. Niestety mimo ustawowego obowiązku nie każde ówczesnie działające wojewódzkie archiwum państwowe sprawowało należyty nadzór, a jeżeli już tę funkcję wypełniały, nie zawsze zachowały się z tamtego okresu właściwe materiały źródłowe. Wielokrotnie zdarzały się przypadki, że w otrzymanych jednostkach poza zarchiwizowanymi protokołami powizytacyjnymi znajdowały się także inne dokumenty istotne z punktu widzenia mojej pracy np. przepisy kancelaryjne, spisy zdawczo-odbiorcze, korespondencja pomiędzy archiwum a Komendą Chorągwi czy wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej. Kolejnym źródłem informacji o funkcjonowaniu archiwów chorągwianych były same archiwa chorągwiane. W trakcie gromadzenia materiałów źródłowych skierowałem zapytanie do wszystkich obecnie działających komend chorągwi w ZHP o stan posiadania akt dotyczących pracy archiwum. Większość z nich nie udzieliła w ogóle odpowiedzi. Część z nich wskazała, że nie posiada w swoim zasobie interesujących mnie dokumentów. Z trzema z nich udało się nawiązać oczekiwany kontakt. Chorągiew Gdańska udostępniła spis materiałów archiwalnych. Chorągiew Kujawsko-Pomorska posiadała jednostki archiwalne w oryginalnych obwolutach z lat 1956–1989, spisy zdawczo-odbiorcze oraz dokumentację pracy archiwum. Archiwum zakładowe Chorągwi Warmińsko-Mazurskiej ZHP okazało się najważniejszym miejscem z punktu widzenia mojej pracy. Po pierwsze miałem przyjemność przeprowadzenia wywiadu z archiwistką Krystyną Chylińską z domu Wiwatowską, która począwszy od 1970 r. zajmowała się, a co ważna nadal zajmuje się prowadzeniem olsztyńskiego archiwum. Ponadto zapoznałem się korespondencją przychodzącą i wychodzącą KCh oraz dziennikami korespondencyjnymi, które finalnie wytypowano do brakowania. Ostatecznie zostały mi przekazane jako materiał do badania rozwoju harcerskiej biurowości w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Znajdujące się tam materiały okazały się niezbędne do omówienia funkcjonowania kancelarii i archiwum chorągwianego oraz czynności kancelaryjnych w nich zachodzących. Wiele cennych informacji dotyczących przede wszystkim okresu od 1956 r. do 1989 r. odnalazłem w MH. Materiały archiwalne tam zgromadzone stanowiły podstawowy trzon bibliografii do mojej pracy. W trakcie przeprowadzanych kwerend zapoznałem się z dokumentacją powstałą w wyniku funkcjonowania RN ZHP i GK ZHP, tj. protokoły ze spotkań i sprawozdania z ich działalności. Korzystałem także z akt wytworzonych przez poszczególne komórki organizacyjne takie jak np. Wydział Organizacyjny, Wydział Zagraniczny, Zespół Historii Harcerstwa czy Komisję Historyczną. W odniesieniu do lat 1945–1949 przejrzałem kilkanaście

teczek z „Kolekcji akt 1945–1949” a w przypadku lat 1950–1956 zespół „Organizacja Harcerska ZMP”. Nieocenionym źródłem informacji okazały się jednostki archiwalne, w których znajdowały się dokumenty dotyczące funkcjonowania samego archiwum, w tym spisy zdawczo-odbiorcze, instrukcje kancelaryjne i archiwalne wprowadzane w 1969 r. i 1983 r. Do napisania pracy wykorzystałem również liczne monografie, czasopisma, materiały ulotne znajdujące się w Bibliotece MH oraz w zbiorze własnym. Bardzo pomocnym źródłem informacji była strona internetowa www.archiwumharcerskie.pl, gdzie od kilku lat umieszczano zdigitalizowane dokumenty papierowe, fotografie oraz prasę harcerską od początku istnienia ZHP. Szczególnie przydatne w przedmiocie mojej pracy okazały się znajdujące się tam Wiadomości Urzędowe ZHP. Poza wspomnianą wyżej stroną korzystałem również z innych, głównie pozyskując zdjęcia. Ze względu na specyfikę „ulotności” zamieszczanych tam treści mogły one ulec modyfikacji lub całkowitej zmianie, a nawet likwidacji. Z tego powodu wykonano kopie w formie wydruków większości informacji, na których powołano się w niniejszej pracy. Nieodłącznym elementem wykorzystanym były akty prawne wydawane przez organy państwowe.

Praca składa się pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich opisuje historię ruchu skautowego i harcerskiego w Polsce do 1989 r. w ujęciu społeczno-politycznym, ze szczególnym uwzględnieniem ZHP. Stanowi swego rodzaju wstęp historyczny do niniejszego opracowania. Aprobata społeczeństwa i przedstawiciele władz państwowych względem działań harcerstwa od samego początku miała wymierny wpływ na jego funkcjonowanie. Należy podkreślić, że bez przychylności z ich strony rozwój organizacji byłby nie możliwy. Szczególnie odnosiło się to do władz państwowych, które wielokrotnie podejmowały próby podporządkowania sobie ZHP, stąd też budowanie właściwych relacji z nimi było nieuniknione. W rozdziale drugim omówiono strukturę organizacyjną ZHP na poziomie centralnym, jak i terenowym tj. (chorągwanym) w ujęciu chronologicznym. Wielość komórek organizacyjnych, jak i częste zmiany zachodzące w poszczególnych okresach dziejów ZHP w odniesieniu do struktury organizacyjnej nie pozwoliły mi na ujęcie tego w formie przedmiotowej (zmiany w danym wydziale, referacie), gdyż nie zachował się komplet dokumentacji. Starałem się w niniejszym rozdziale uwzględnić także umiejscowienie punktu kancelaryjnego i archiwum w strukturze ZHP oraz ukazać w jakich okresach dochodziło do zmian w tym zakresie. Przy części omawianych komórek organizacyjnych umieściłem także krótki zakres kompetencji. Szczególnie dotyczy to tych, których nazwa nie zawsze sugerowała jej zadaniowość. W miarę dostępności materiałów źródłowych w przypadku GK ZHP starałem się również uwzględnić

przyporządkowanie wydziałów, referatów itd. do poszczególnych członków władz centralnych. Jeśli chodzi o komendy chorągwi funkcjonowanie struktury przedstawiłem na wybranych przykładach, ponieważ omówienie każdej z nich z całą pewnością powinno stanowić przedmiot oddzielnych badań naukowych. Kolejny rozdział poświęciłem charakterystyce kancelarii GK ZHP i komend chorągwi, ponieważ stanowiła ona nieodłączny element procesu aktotwórczego w każdej organizacji, w tym również w ZHP. Stąd też jej omówienie było poniekąd wymagane, żeby przedstawić kompleksowy obraz kształtowania harcerskiej biurowości. W tym rozdziale omówiłem także w jaki sposób kształtowały się normatywy kancelaryjno-archiwalne, jak wyglądało ich praktyczne stosowanie w odniesieniu do obiegu dokumentów oraz jak wyglądała praca w samym kancelariach. Niestety ze względu na ograniczony dostęp do danych osobowych pracowników ZHP nie udało się pozyskać informacji nt. osób zatrudnionych lub związanych z harcerską kancelarią. Dotyczy to zarówno GK ZHP, jak i komend chorągwi. W rozdziale czwartym omówiłem funkcjonowanie archiwum GK ZHP, jego historię, a także zasób aktowy. Przedstawiłem również plany pracy i sprawozdania z działalności w poszczególnych latach oraz ukazałem rolę jaką pełniło w organizacji. W ostatnim rozdziale scharakteryzowałem archiwa komend chorągwi. Uwzględniłem tutaj kwestie dotyczące historii, personelu, zasobu aktowego oraz wyglądu samego lokalu archiwum. Jest to o tyle ważny rozdział, ponieważ treści w nim zawarte po raz pierwszy pokazują jakie materiały źródłowe dotyczące historii poszczególnych jednostek terenowych ZHP (chorągwi) znajdowały się w archiwach chorągwiowych. Pełni on przede wszystkim funkcję informacyjną i może przyczynić się do zainteresowania historyków harcerstwa zdeponowanymi tam dokumentami.

Referat Oprekhan